

hammed'e göre, dârülişlâmda yapıldığında faiz sayılan muamelelerle dinen alım satımı yasaklanan maddelerin konu edildiği alışverişler dârülharpte müslümanla bu ülkenin vatandaşı gayri müslim (harbî) arasında yapıldığında câizdir. Ancak faiz sayılan fazlalığı müslümanın alması ve söz konusu maddeyi müslümanın satmış olması şarttır. İslâm devletinin vatandaşı olan gayri müslim (zimmi) ve dârülharpte müslüman olmuş kimse de harbî ile bu muameleleri yapabilir. Bu konuda Hz. Peygamber devrinde görülen bazı uygulamaların delil olarak ileri sürülmesi yanında harbînin malının temelde mubah sayılması ve akid yoluyla rızâsı sağlanarak mubah bir malın mülkiyete geçirilmesi asıl gerekçe olarak kabul edilmiştir. Harbînin malının mubah olmasına karşılık müslüman veya zimminin malının mâsum (hukukî koruma altında) olması sebebiyle söz konusu muameleler, fazlalığı ancak bunların alması halinde câiz görülmüştür. Nitekim harbî de dârülişlâma emanla girdiğinde malı hukukîen mâsum olacağından kendisiyle böyle bir muamelede bulunmak meşrû değildir. Diğer üç mezhep âlimleriyle Haneî mezhebinden Ebû Yûsuf'a göre ise anılan bütün muameleler dârülişlâmda olduğu gibi dârülharpte de haramdır. Bu görüşü savunanlar, faiz yasağı ile ilgili âyet ve hadislerin mutlak ifadelerini esas almakta, ülke ayrılığının bu konuda bir tesirinin bulunmadığını ileri sürmektedirler (geniş bilgi için bk. Özel, s. 257-273). Bugün devletlerin karşılıklı ilişkilerde barış esas kabul etmeleri, ayrıca faiz alan kimsenin ferdî planda kârlı görünmesine karşılık mevcut iktisadî şartlar ve ilişkiler çerçevesinde faizi veren kurum ve ülkenin sonuçta kazançlı çıkması göz önüne alındığında çoğunluğun görüşüne göre hareket etmenin daha isabetli ve ihtiyata uygun olacağı anlaşılar.

Mükellefin dinî ve hukukî hükümler konusundaki bilgisizliğinin (cehl) sorumluluk açısından özür sayılmayacağı genel kural olmakla birlikte dârülharpte İslâmiyet'i kabul edip de henüz dârülişlâma hicret etmemiş kimse, dinî emir ve yasaklara uyma sorumluluğu açısından mâzur sayılmıştır. Âlimlerin çoğunluğu, bu konudaki bilgisizliğin sorumluluğu tamamen kaldırdığını söylerken bazı âlimler sorumluluğun tamamen kalkmıyacağını, böyle bir kimsenin namaz, oruç, zekât gibi vecibeleri zamanında yerine

getirmeme hususunda mâzur olsa bile hükmü öğrendiğinde bunları kazâ etmesinin gerekli olduğunu ileri sürmüşlerdir.

BİBLİYOGRAFYA:

Lisânü'l-'Arab, "dâr" md.; Sahnûn, *el-Müdevvene*, II, 22; Cessâs, *Şerhu Muhtaşari't-Ta'hâvî*, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 717, vr. 162^b; Debûsî, *el-Esrâr*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 102, vr. 126^b, 203^b; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, XI, 200; Serahsî, *el-Mebsût*, X, 18, 23, 114; XIV, 57; XXX, 33; a.mlf., *Şerhu's-Siyerü'l-kebîr* (nşr. Selâhaddin el-Müneccid — Abdülâzîz Ahmed), Kahire 1971, I, 251, 350-351; III, 1009, 1011; V, 1703, 2190-2191; Râdiyüddin es-Serahsî, *el-Muḥîṭ*, Kayseri Raşid Efendi Ktp., nr. 394, vr. 408^a; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Aḥkâmü ehlil'z-zimme* (nşr. Subhî es-Sâlih), Dimaşk 1381, I, 5; Cürçânî, *Şerhu's-Sirâciyye*, Kahire, ts., s. 82; Kuhistânî, *Câmi'u'r-rumûz*, İstanbul 1300, II, 311; Haccâvî, *el-İknâ*, Kahire 1351, II, 7; III, 144; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muḥtâr*, III, 247, 253; L. Massignon, *La Crise de l'autorité religieuse et le Califat en Islam*, Paris 1925, s. 80-81; E. Tyan, *Institutions du droit public musulman*, Paris 1954, II, 302; Majid Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam*, Baltimore 1955, s. 53, 170; a.mlf., "International Law", *Law in the Middle East* (nşr. M. Khadduri — H. J. Liebesny), Washington 1955, s. 349-370; Abdülkerîm Zeydan, *Aḥkâmü'z-zimmiyyîn ve'l-müste'menîn fi dâri'l-İslâm*, Bağdad 1382, s. 18-19, 624; Zühaylî, *Âşârü'l-ḥarb fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Dimaşk 1965, s. 169-171, 176, 192-195; Ali Ali Mansûr, *eş-Şer'atü'l-İslâmiyye ve'l-kânûnû'd-düveliyü'l-'âm*, Kahire 1970, s. 94, 128-130, 236, 240; Ahmet Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı: Darulislam-Darulharb*, İstanbul 1991, s. 109-202, 246-273, 280-284; A. Abel, "Dâr al-Ḥarb", *EIF* (İng.), II, 126.

AHMET ÖZEL

DÂRÜLHİKME

(دارالحكمة)

Fâtımîler'in propaganda amacıyla
Kahire'de kurduğu kütüphane
ve kültür merkezi.

Şîî-İsmâîlî mezhebinden olan Fâtımîler, Sünnî Abbâsîler'e karşı hilâfeti temsil hak ve yetkisinin kendilerine ait olduğu fikrini yaymak ve kurdıkları devleti her bakımdan güçlendirmek için çeşitli yöntemlere baş vurmuşlardır. Bu arada Halife Hâkim-Biemrillâh İsmâîlîliği yayacak dâî yetiştirmek, bu mezhebi akide ve hukuk açısından temellendirmek, Abbâsîler'in Bağdat'ta kurduğu Beytülhikme ile rekabet edebilmek amacıyla 1004 yılında Kahire'de Dârülhikme adını verdiği bir ilim ve kültür merkezi kurdu. Kaynaklarda buranın adı Dârüilim olarak da geçmektedir.

Halifenin sarayı civarında kurulan ve büyük bir kütüphane ile çeşitli toplantı salonları ve odalardan oluşan Dârülhikme'de nâdir kitapların yanı sıra hat, cilt ve tezhip açısından sanat değeri yüksek olan eserler ve çeşitli koleksiyonlar vardı. Makrîzî'nin, İslâm ülkelerinde büyüklük ve zenginlik bakımından bir benzerinin bulunmadığını söylediği bu kütüphanede başlangıçta kitap sayısı 1 milyondur; fakat Hâkim-Biemrillâh'ın Kahire'deki köşklerde bulunan kitapları toplatması, ayrıca kendi saray kütüphanesindeki değerli koleksiyonları da bağışlamasıyla kitap sayısı 1.600.000'e ulaşmıştı. Bunlardan 100.000'i sanat değeri yüksek olan nâdide eserlerdi. 18.000'ini de Antikçağ ilim, felsefe ve kültürüne ait eserler teşkil ediyordu. Konuları itibarıyla bu kitaplar dil, edebiyat, fıkıh, tefsir, hadis, tarih, tıp, felsefe, astronomi, astroloji, matematik, kimya ve çeşitli sanatlarla ilgili olup hemen hemen her eserden birkaç nüsha bulunuyordu. Meselâ meşhur hattatlara ait 2400 tezhipli Kur'an-ı Kerim'in, biri kendi el yazısıyla olmak üzere Taberî'nin *Târîḥ*'ine ait 1200 nüshanın bulunduğu verilen bilgiler arasındadır. Ayrıca burada haritalar, astronomide kullanılan gözlem ve ölçüm aletleriyle biri gümüş, diğeri bakırdan iki küre mevcuttu. Gümüş kürenin üzerinde, bunun Batlamyus tarafından yapıldığı, daha sonra Emevî Prensi Hâlid b. Yezîd b. Muâviye'ye intikal ettiği yazılıydı. İbn Mukle ve İbnü'l-Bevvâb gibi meşhur hattatların yazı malzemelerinin yanı sıra çeşitli sanat eserleri sandıklar da korunuyordu.

Halife Hâkim-Biemrillâh, Dârülhikme'nin geliştirilmesi ve burada araştırma yapan, ders okutan ilim adamları ile hizmet kadrosunda görev yapanlar için cömertçe tahsisatta bulunmuş, Fustat'taki birkaç yerin gelirini bu kuruma vakfetmiş, ayrıca Câmiu'l-Ezher Vakfı başta olmak üzere Kahire'deki bazı camilerin vakıf gelirlerinin bir kısmının Dârülhikme'ye aktarılmasını sağlamıştır. Makrîzî yıllık tahsisatın 257 dinar olduğunu söylüyor, kime ve nereye ne kadar harcanacağını bir dökümünü veriyorsa da böylesine büyük ve önemli bir müessese için bu miktarın çok az olduğu görülmektedir. Buna karşılık Saîd ed-Divecî, Seyyid Emîr Ali'ye dayanarak yıllık tahsisatın 43 milyon dirhem olduğunu söylemektedir (*Beytül-hikme*, s. 44).

DÂRÜLHİKME

Dârülhikme bir akademi gibi çok yönlü hizmet veriyor ve her sınıftan halka açık bulunuyordu. Bu arada ilmi araştırma yapanlara, eğitim ve öğretimde görev alanlara maaş veriliyor, okuyucu ve müstensihlerin kalem, mürekkep, kâğıt vb. ihtiyaçları buradan karşılanıyordu.

Fâtımiler Mısır başta olmak üzere Küzey Afrika'da, Filistin, Şam ve el-Cezîre bölgelerinde İsmâîlî doktrinini yaymak için Dârülhikme'yi hem bilgi hem de propaganda merkezi olarak kullanıyorlardı. Devletin fakih ve kadıları pazartesi ve perşembe günleri "dâi'd-duât" denilen baş dâinin başkanlığında toplanarak mezhebin itikadî ve fikhî meseleleri üzerinde tartışıyorlardı. Bu oturumlara "mecâlisü'l-hikme", tutanaklara da "meclisü'l-hikme" deniyordu. Dâi'd-duât tutanakları halifeye sunuyor, onun onayından sonra ayrı salonlarda toplanan kadın ve erkeklerle bunlar okunuyordu. Toplantılara bizzat halife de iştirak ediyordu. Müstansır-Billâh el-Fâtimî döneminde (1036-1094) Dârülhikme'de dâi'd-duât olarak görev yapan Ebû Nasr Hibetullah b. Mûsâ eş-Şîrâzî tam 800 oturum düzenlemiş ve buradaki tutanakları değerlendirerek sekiz büyük cilt haline getirmiştir. Genellikle bunlar fıkıh, felsefe, siyaset, edebiyat konularıyla İsmâîlîlik açısından nasların te'vilini, nübüvvet ve imâmet gibi meseleleri ihtiva ediyordu. Dârülhikme'de dinî ilimlerin yanı sıra dil, edebiyat, mantık, felsefe, tıp, kimya, matematik ve astronominin de okutulduğu, bu alanlarda değerli bilginlerin yetiştiği bilinmektedir. Meselâ hekim Ali b. Rıdvân, büyük matematikçi ve optiğin kurucusu sayılan İbnü'l-Heysem o dönemde yetişen ünlü bilginlerdendir.

Dârülhikme'deki ilmi araştırmalar ve oturumlar 1068 yılına kadar devam etmiştir. Ancak Halife Müstansır-Billâh'ın kötü yönetimi sonucunda devlette iktisadî kriz baş gösterip askerin aidatı ödenemeyince isyan eden ordu kütüphaneyi de talan etmiş, burada bulunan sanat eserlerini ve meşhur hattatların kaleminden çıkmış 2400 Kur'an-ı Kerim'i aralarında bölüşmüşlerdi. Ayrıca develere yükledikleri bir kısım kitapları satmak üzere İskenderiye emîri vezir İmâdüddin Ebû'l-Fazl'a gönderirken bedeviler Ebyâr köyünde kervanı soymuş, kitapları ciltlerinden ayırarak yakmış ve ciltlerinden kendilerine ayakkabı yapmışlardı.

Bu felâketin üzerinden elli dört yıl geçtikten sonra Dârülhikme'nin kapatılma-

sına yol açan bazı gelişmeler oldu. Bunlardan biri, buraya devam edenlerden Berekât ile Humeyd b. Mekki adlı yıkıcı fikirlere sahip kişilerin faaliyetidir. Humeyd b. Mekki ulûhiyyet iddia ederek cahil halktan bazılarını çevresinde toplamış, Dârülhikme kadrosunda bulunan bazı bilginlerin zihinlerini çelmeyi de başarmıştı. Bu durumdan endişe eden devlet büyükleri buranın kapatılmasına ve suçluların cezalandırılmasına karar vermişti. Öte yandan Fâtımiler arasında imâmet konusunda anlaşmazlık çıkmıştı. Bir kısım halk imâmetin Müstansır-Billâh'ın büyük oğlu Nizâr'ın, diğer bir kısım da küçük oğlu Müsta'li-Billâh'ın hakkı olduğunu savunuyordu. Dârülhikme'deki münâzaralarda Nizâriyye taraftarlarının galip gelmesi halkın onları desteklemesine yol açmış, iktidarı elinde bulunduran Müsta'liyye taraftarları ise duruma hâkim olabilmek için Dârülhikme'nin ve buradaki ilmi oturumların bir süre için tatil edilmesini kararlaştırmıştı. Aradan birkaç ay geçip ortalık sükûnete kavuşunca Halife Âmir-Biahkâmillâh, veziri Me'mûn el-Batâihî'den Dârülhikme'nin tekrar açılmasını istedi. Vezir, halifenin güvenliği açısından buranın saraydan uzak bir yere taşınmasında ısrar ettiyse de yeni Dârülhikme saray civarında inşa edildi. Eskiindeki kitaplar buraya nakledilerek Nisan 1123'te açılışı yapıldı. O dönemde ilim ve ahlâkıyla büyük üne kavuşmuş olan Ebû Muhammed Hasan b. Âdem'in başkanlığında yeniden faaliyete geçen bu merkez kısa dönemde eski düzeyine ulaştı. Buradaki çalışmalar, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Mısır'ı ele geçirip Fâtimî Devleti'ne son verdiği 1171 tarihine kadar devam etti. Dârülhikme bu tarihten sonra yıkılarak yerine bir Şâfiî medresesi inşa edildi. Kitapları ise çeşitli medreselere dağıtıldı, bu arada 100.000 cilt kitap Kâdî el-Fâzıl'ın kurduğu Fâziliyye Medresesi'ne nakledildi.

Esas itibarıyla İsmâîlî doktrini temellendirip yaymak için kurulmakla birlikte Hâkim-Biemrillâh'ın Sünnî Kahire halkına şirin görünmek ve burada okutulacak aklı ilimlerle İsmâîlî propaganda ya zemin hazırlamak için Sünnî bir görünüm verdiği Dârülhikme, bazı fâsıllarla 167 yıl hizmet verdiği halde mezhep taassubunu aşmadığı için Bağdat'taki Beytülhikme kadar verimli olamamıştır. Beytülhikme'de sınırsız bir düşünce ve inanç hürriyeti mevcuttu; burada tercüme yapan ve ilmi araştırma-

da bulunanlar arasında müslümanlarla birlikte hristiyan, yahudi, Brahman, Sâbiî ve Mecûsiler de bulunuyor, devlet bunlara maddî ve mânevî her türlü imkânı sağlıyordu. Halbuki Dârülhikme'de İsmâîlîliğin dışında hiçbir din ve mezhebe yer yoktu. Gerçi Hâkim-Biemrillâh 1009 yılında siyasî sebeplerle Ehl-i sünnet'ten bazı âlimlerin burada ders vermelerini istemiş ve üç yıl süreyle Dârülhikme'de Mâlikî fikhî da okutulmuştu. Fakat bazı gelişmelerden kuşkulanan Hâkim-Biemrillâh ulemâ ile birlikte Sünnî halktan birçoğunu öldürmüş ve bu olaydan sonra İsmâîlîler'den başkasının buraya girmesi yasaklanmıştı. Bu sebeplerle Dârülhikme'nin İslâm ilim ve kültürüne istenilen ölçüde katkıda bulunduğunu söylemek güçtür.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Halikân, *Vefeyât*, I, 372; Makrîzî, *el-Hıta*, I, 408-409, 458-460; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, IV, 222-223; Mez, *el-Hağâretü'l-İslâmiyye*, I, 313-314; Saîd ed-Diveci, *Beytül-hikme*, Musul 1392/1972, s. 42-53; Sami Nasib Makzam, *The Druze Faith*, New York 1974, s. 12; John Norman Hollister, *The Shia of India*, London 1979, s. 231-263; Filip Hitti, *Târîhu'l-'Arab*, Beyrut 1986, s. 715-716.

MAHMUT KAYA

DÂRÜLHİLÂFE

(دار الخلافة)

Abbâsiler devrinde
Bağdat'ın doğusundaDicle kenarındaki hilâfet sarayına
ve müştemilâtına verilen isim.

Dârülhilâfe önce, Ebû Ca'fer el-Mansûr tarafından Dicle'nin batısında kurulan ve etrafı surla çevrili olan dairevî şehirde bulunuyordu. Sarayın yanında yine Ebû Ca'fer el-Mansûr'un yaptırdığı bir cami ve bunların etrafında devlet daireleri (divanlar) vardı. Mehdi-Billâh halife olunca (158/775) hilâfet sarayını Dicle'nin doğu sahilindeki Rusâfe'ye taşıdı ve zamanının büyük bir kısmını İsbâb'daki sarayında geçirdi. Burası aynı zamanda halifeliğin idarî merkeziydi. O dönemin ünlü aileleri de bu bölgede büyük konaklar inşa ettirdiler. Bunların en meşhuru, Ca'fer el-Bermekî'nin Muallâ Kanalı'nın güneyinde yaptırdığı saraydı. Bu saray Bermekîler'in uğradığı felâketten sonra Abbâsiler'e intikal etti ve şehrin doğu kesiminde birçok binadan meydana gelen Dârülhilâfe'nin nüvesini meydana getirdi. Halife Hâdî-İlêlhak da burada ikamet etti. Onun ölümünden son-